

SAID AHMAD QISSALARIDA QO'LLANGAN ONOMASTIK BIRLIKLARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Roziqov Abdixolixoja¹

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

KEYWORDS

onomastik birlik, lingvopoetika,
psixologik portret, semantik
qatlam, ideologik yuklama.

ABSTRACT

Mazkur maqolada Said Ahmadning "Qadrdon dalalar", "Hukm" qissalari asosida onomastik birliklarning lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarlarda ishlatilgan antroponimlar (inson ismlari), toponimlar (joy nomlari) hamda boshqa onomastik birliklar badiiy matnning g'oyaviy-estetik yuklamasini kuchaytirish vositasi sifatida o'rganiladi. Qissalarda ismlarning milliy tafakkur, davr ruhi, xarakter yaratish, ideologik kontekst hamda psixologik portret ifodasidagi o'rni lingvopoetik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Onomastik birliklar orqali asar kompozitsiyasida semantik izchillik, konnotativ ma'no, axloqiy-estetik qatlamlar va davr tanqidi ifodasining ifodaviy imkoniyatlari ochib beriladi.

2181-2675/© 2025 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: [10.5281/zenodo.16046046](https://doi.org/10.5281/zenodo.16046046)

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Adabiy matn faqat voqealar tizmasi emas, balki til vositalari orqali yaratilgan estetik olamdur. Har bir so'z, ayniqsa, onomastik birliklar bu matnda o'ziga xos badiiy yuklamaga ega bo'lib, ular orqali yozuvchi nafaqat tasvirlaydi, balki ma'no qatlamlarini kengaytiradi, obrazga chuqur ma'no bag'ishlaydi va o'quvchi ongida til orqali estetik rezonans hosil qiladi. Onomastika – tilshunoslikning shaxs, joy, hayvon, dinga oid va etnik guruhlarini bildiruvchi atoqli otlarni o'rganuvchi sohasi hisoblanadi. U qadimdan til madaniyati va tarixiy tafakkurning ko'zgusi sifatida qaralgan. Onomastik birliklar, umumiy nomlardan farqli o'laroq, konkret shaxs yoki obyektga bevosita ishora qiladi va shu orqali badiiy matnda ko'p qirrali ma'no va mazmun yaratadi. [1] Ushbu birliklar adabiy matnda bevosita semantik vazifani bajaradi: ular vaqt va makonni aniqlashtiradi, obrazlarni milliy rang-baranglikda ko'rsatadi va ko'pincha muallifning ideologik pozitsiyasini ifodalash vositasiga aylanadi. Lingvopoetik yondashuvda onomastik birliklar oddiy ismlar sifatida emas, balki chuqur konnotativ, obrazli va ko'p hollarda g'oya, mafkura yoki milliy ong bilan bog'liq vositalar sifatida namoyon bo'ladi.

O'zining chuqur psixologik tasvirlari, xalqona uslubi va milliy ruhdagi asarlari bilan o'zbek adabiy tafakkurida o'chmas iz qoldirgan ijodkor, Said Ahmad, dastlab satirik va hikoya janrida ijod qilgan bo'lsa-da, keyinchalik qissa, roman, dramaturgiya va publitsistika sohalarida ham yirik namoyandaga aylangan. "Qadrdon dalalar" qissasi bilan u o'zbek nasrining yangi sahifasini ochdi. [2] Bu asar nafaqat hayotiy realizmga boyligi, balki inson va tabiat uyg'unligi, mehnatga bo'lgan mehr kabi gumanistik g'oyalari bilan ajralib turadi. Said Ahmadning "Qadrdon dalalar" qissasi o'zbek qishlog'ining urf-odatlarini, inson va tabiat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, mehnat madaniyati va milliy mentalitetni badiiy aks ettirgan chuqur falsafiy asar sifatida ajralib turadi. Qissaning poetik kuchi nafaqat syujet va obrazlarda, balki **onomastik birliklar** – ya'ni ismlar, joy nomlari va ular bilan bog'liq semantik qatlamlarda ham mujassamdir. Ushbu onomastik birliklar orqali yozuvchi asarning estetik, milliy va g'oyaviy mohiyatini chuqur ifodalaydi. Qissada uchraydigan inson antroponimlar tasodifiy tanlanmagan. Ular har biri o'zida muayyan **milliy xarakter, davr ruhi, va sotsial mansublikni** mujassamlashtiradi. Qissadagi har bir antroponim bir tomondan **real hayotni** aks ettirsa, boshqa tomondan **simvolik semantik yukni** o'z ichiga oladi. Har bir ism personajning ichki dunyosini anglatuvchi **metaforik kalitga** aylanadi. Qissadagi joy nomlari, **dalalar, qishloq, soy, tog', paxta dalasi**, bu yerda faqatgina geografik obyektlar emas, balki **milliy tafakkur manzarasi**dir. Muallif o'zbek dehqonchilik madaniyatini, o'z yurti bilan bog'langanligining ichki kechinmalarini aynan shu **toponimlar** orqali ko'rsatadi. "Qadrdon dalalar" – qissa nomining o'zida ham mavjud bo'lgan bu so'z — faqat kenglik emas, balki mehnat, sadoqat, tabiat bilan uyg'un hayot tarzining **semantik markazi**dir. "Dalalar" qahramonlar qalbining bir parchasiga aylangan, ular uchun bu hudud muqaddas, qadrlidir. Shu jihatdan **toponim** faqat atrof-muhitni emas, balki **ichki ruhiy manzarani** ham aks ettiradi. Shuningdek, **qishloq** tasvirida muallif nafaqat makonni, balki butun bir avlodning dunyoqarashini, yashash madaniyatini, qadriyatlar tizimini ifoda etadi. Qishloq manzarasi badiiy jihatdan **obrazli fon** yaratib, har bir obrazning hayotini o'rab turuvchi muhitni belgilaydi. Onomastik birliklarning qissadagi asosiy poetik xususiyati shundaki, ular **atmosfera** yaratish, **mazmuniy uyg'unlik** va **semantik bog'liqlikni** ta'minlaydi. Har bir ism yoki joy nomi muayyan hissiy fon, badiiy ruh va falsafiy anganma bilan uyg'un holda keladi. Masalan, "dalalar" nafaqat ish joyi, balki ruhiy orom, otalik burchi, kelajak umidi sifatida tasvirlanadi. Bu jihatdan toponim poetik metaforaga aylanib, real makonni **ma'naviy fazoga** aylantiradi. Shuningdek, antroponim va toponimlar orasidagi **uzviy semantik bog'lanish** mavjud: qahramonlar hayoti, kechinmalari, qaror va harakatlari ko'pincha joy nomlari bilan o'zaro mustahkam aloqada tasvirlanadi. Ismlar va joylar badiiy matnning umumiy **semantik kompozitsiyasini** mustahkamlaydi, matnga ichki ritm va uyg'unlik baxsh etadi.

"Hukm" qissasida esa Said Ahmad insoniy vijdon, axloqiy tanlov va ijtimoiy adolat muammolarini chuqur ruhiy tahlil bilan tasvirlaydi. [3] Ushbu asarlar o'zbek qissachiligida psixologik tasvirlar va ichki kechinmalar orqali voqelikni yoritishga bo'lgan yangi tendensiyaning boshlab berdi. Said Ahmadning "Hukm" qissasi adabiyotda axloqiy

mezonlar, ijtimoiy mas'uliyat va vijdon muammolari badiiy ifoda etilgan asarlardan biridir. Bu qissada yozuvchi insoniylik, halollik, yolg'on va haqiqat o'rtasidagi ziddiyatlarni ko'tarar ekan, onomastik birliklar orqali muayyan obrazlarga ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy mazmun bag'ishlaydi. Ismlar va joy nomlari nafaqat tasviriy vosita sifatida, balki badiiy-estetik va lingvopoetik yuklamasi bilan asarning g'oyaviy asosini mustahkamlaydi. [4] Qissadagi ismlar bir qarashda oddiy ko'ringan bo'lsa-da, har biri orqasida muayyan ijtimoiy qatlam, kasbiy mansublik yoki ideologik munosabat yashiringan. Yozuvchi inson va tizim orasidagi nomuvofiqlikni poetik vosita orqali tanqid qiladi, nom orqali muallif oddiy odamning vijdon bilan kurashini, hayot sinovlaridagi pozitsiyasini o'quvchiga yaqinlashtiradi. Antroponimlar bu yerda shunchaki ismlar emas, balki ijtimoiy rollarning lingvistik belgilaridir. Asarda ishlatilgan joy nomlari – masalan, shahar, sud binosi, mahalla, qishloq kabi atamalar – faqat makon belgilari emas, balki qahramonlarning ruhiy holatini, ichki iztirobini va tashqi ta'sirlarni ifodalovchi poetik vositalarga aylangan. Qahramonning "shahar"dagi hayoti – tartib, rasmiyatchilik, sovuqlik va befarqlik fonida tasvirlanadi. Aksincha, "qishloq" muhitida insoniylik, halollik, xotirjamlik ruhi seziladi. Bu joy nomlari o'ziga xos psixologik kontrast yaratib, obrazlarning ichki portretini chuqurroq ochadi. Bundan tashqari, institutsional joylar – masalan, sud yoki kasalxona – qahramon ruhiyatining bosim ostida qolgan holatlarini anglatadi. Shunday nomlar orqali yozuvchi inson va tuzum o'rtasidagi ziddiyatni badiiy fon sifatida beradi. Said Ahmad ijodida ismlar har doim qahramonning xarakteri bilan uzviy bog'langan. "Hukm" qissasida bu aloqa yanada nozik va chuqur ifodalanadi. Qissada ismlar, lavozimlar, mansablar va makon nomlari orqali muallif ijtimoiy tanqid, ma'naviy analiz va axloqiy baholash vazifasini amalga oshiradi. Masalan: sudya, ishchi, direktor, shifokor kabi ijtimoiy statuslarni bildiruvchi birliklar oddiy til vositasi emas, balki muallif nazarida axloqiy pozitsiyalar mezoni sifatida ishlatiladi. Har bir nom, atama yoki mansab konkret davr – sovet jamiyati realiyalari bilan uzviy bog'langan bo'lib, yozuvchi bu orqali tarixiy kontekstda insoniylikni sinovga soladi. Onomastik birliklar orqali ma'naviy buzilish, ziddiyatli ong, jamiyatning ikkiyuzlamachi tabiati ochib beriladi. "Hukm" qissasida onomastik birliklar oddiy nomlash vositasi bo'lib qolmasdan, semantik, estetik va g'oyaviy yuklamaga ega til birliklari sifatida namoyon bo'ladi. Har bir ism, har bir toponim, har bir mansab nomi qahramonning ichki kechinmasi, tashqi jamiyat bilan ziddiyati, vijdon oldidagi kurashini chuqurroq yoritishga xizmat qiladi. Said Ahmad bu orqali badiiy matnda onomastikaning lingvopoetik salohiyatidan puxta foydalangan, milliy adabiyotimizda inson ruhiyatini estetik va sotsiologik asosda tahlil qilishning noyob namunalaridan birini yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. G'ulomov A. O'zbek tilida onomastik birliklar: nazariy va amaliy tahlil. – Toshkent: Fan, 2010. – 208 b.
2. Said Ahmad. Qadrdon dalalar: qissa. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va

san'at nashriyoti, 1949. – 120 b.

3. Said Ahmad. Hukm: qissa. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1958. – 96 b.
4. Karimov N. Badiiy matnda ismlarning lingvistik funksiyasi. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 2005. – 144 b.